

A második kötetet a feladatgyűjtemény teszi ki. Felépítésük követi a nyelvtankönyv szerkezetét, s illeszkednek a különböző nyelvtani fejezetekhez. A könyv elején megismerkedhetünk a hagyományos tibeti toll felépítésével, az íróeszköz részeivel és használatával, illetve a különböző kalligráfiákhoz használt tollfajtákkal is.

Részletes írásgyakorlatok segítik a tibeti betűk, a *kakha*³ elsajátítását, majd az író megismerteti az olvasót az amerikai tudós, Turrell V. Wylie által 1959-ben publikált, általánosan használt átírási rendszerrel is, és feladatok során gyakoroltatja mind a tibeti betűket, mind pedig az átírást. A feladatgyűjteményben is megtalálható a korábban említett QR kódos rendszer.

A gyűjtemény végén fordítási gyakorlatok találhatók, melyek során különböző klasszikus tibeti szövegekből – mint például a *Szív szútra*, *Tára tantra* stb. – vett részleteken gyakorolhatunk.

A kötetek végén egy kis mellékletben megtalálható egy összefoglaló táblázat, amiben a legfontosabb grammatikai elemeket gyűjtötte össze az író. A melléklet eltávolítható, ezzel is segítve a nyelvkönyv könnyebb használatát.

Összességében a két kötetes könyv egy igényes, esztétikus megjelenésű nyelvtankönyv és feladatgyűjtemény párosa, egy fontos hiánypótló munka, amely biztosan sokban hozzá fog járulni a jövőben tibetiül tanulni vágyó kezdő, és a már meglévő ismereteiket összegezni és rendezni kívánó haladó tanulónak.

Béres Judit

3 A *kakha* szó a magyar *abc* megfelelője. A könyv során végig a tibeti kifejezést használja a szerző, ez egyike a könyv terminológiai újításainak.

Hans T. Bakker: *The Alkhan: A Hunnic People in South Asia. [Companion to Hunnic Peoples in Central and South Asia. Sources for their Origin and History. Fasc. 1]* Groningen: Barkhuis, 2020, pp. 128.¹

Immáron két évvel ezelőtt, a jelen recenziót is magába foglaló folyóirat hasábjain jelent meg összefoglaló igényen írott cikkem a közép- és dél-ázsiai hunokra vonatkozó legfrissebb kutatási eredményekről, egy új kiadvány, a *Hunnic Peoples in Central and South Asia. Sources for their Origin and History* című kötet kapcsán.² Ahogyan akkor írtam: a kötet szerkesztője és szerzői nem kisebb dologra vállalkoztak, mint hogy összegyűjtik és bilingvis formában (tehát az eredeti nyelveken és angol, illetve kisebb részben francia és német fordításban), kísérő jegyzetekkel és tudományos apparátussal közreadják a közép- és dél-ázsiai hun csoportokra vonatkozó különböző nyelvű forráscsoportokba sorolható írott forrásokat. A kötet megszületésének hátterében húzódó, az Európai

1 A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja támogatta. A szerző a *Kulturális örökség és digitális társadalom kutatócsoport* tagja.

2 Felföldi Szabolcs 2022. A közép- és dél-ázsiai hunok kutatásának legújabb eredményei. *Kereknyomok* 14: 164–180. <https://doi.org/10.56213/Kerekny.14.2022.10> A kérdéskörre vonatkozó, jóval bővebb irodalomlista is itt olvasható.

Unió támogatásával megvalósuló tudományos (ún. ERC) kutatás³ eredményeinek egyik fontos mérföldköve volt tehát az a kötet.

A vonatkozó források összegyűjtése és lefordítása ugyanakkor egy olyan alapkutatás, amelynek fő célja az, hogy megteremtse az alapot a közép- és dél-ázsiai hun csoportok történetének a lehető legmodernebb szempontokat és módszereket csatasorba állító feldolgozásához. Egyetlen szerző által írt egyetlen kötetben – koherens módon – azonban lehetetlennek tűnt az összes szóba jöhető közép- és dél-ázsiai hun csoport történetének alapos feldolgozása, így kiváló ötlet volt a sokszereplős projekt kutatóinak részéről, hogy részekre/szegmensekre bontsák ezt a monumentális feladatot, és az adott témák legjobb szakértőire bízzák az egyes hun csoportok történetének feldolgozását. Az így felvázolt monográfiásorozat első darabját, az alkhánokról szóló kötet megírását végül a fent említett kutatógárda egyik prominens képviselője, a groningeni egyetem korábbi indológus professzora, intézetvezetője, majd a British Museum kutatója, Hans T. Bakker vállalta magára. Bakker nem csupán az előző kötet megjelentetéséhez elengedhetetlenül fontos 2017-es budapesti workshop egyik fő szervezője volt,⁴ de ő vállalta magára a fent említett kötetben a szanszkrit epigráfiai anyag gondozását és fordítását, valamint a kötethez mellékelt kronológiai táblázat összeállítását is.⁵ Mivel a két kötet ugyanabban az évben, kis időkülönbséggel jelent meg (tudomásom szerint a Balogh Dániel által szerkesztett forrásgyűjtemény jött ki előbb), Bakker gyaníthatóan párhuzamosan dolgozott a két munkán.⁶

A *The Alkhan. A Hunnic People in South Asia* azaz „Az alkhánok. Egy hun nép Dél-Ázsiában” címet viselő kötet hivatalosan tehát az alábbi sorozat első köteteként került kiadásra: *Companion to Hunnic Peoples in Central and South Asia. Sources for their Origin and History. Fasc. 1* azaz „Kézikönyv A hun népek Közép- és Dél-Ázsiában. Eredetük és történelmük forrásaihoz [című kötethez] 1. füzet”.⁷ Bakker célja, hogy – a rendelkezésre álló – zömében szanszkrit nyelvű – írott (irodalmi), valamint régészeti, epigráfiai és numizmatikai források segítségével összefoglalja mindazt, ami a Hindukustól délre terjeszkedő hun eredetű csoportról, a Magyarországon meglehetősen ismeretlen alkhánokról megtudható.⁸

3 *Beyond Boundaries: Religion, Region, Language and the State* („A határokon túl: vallás, régió, nyelv és állam”), amely alapvetően az észak-indiai Gupta-dinasztia történetének feldolgozására koncentrálna (vö. Bakker, Hans T. 2020a. *The Alkhan: A Hunnic People in South Asia*. [Companion to Hunnic Peoples in Central and South Asia. Sources for their Origin and History. Fasc. 1] Groningen: Barkhuis: xi-xii).

4 Vö. Bakker 2020a: xii.

5 Egyébként ugyanennek a kronológiai táblázatnak egy némileg módosított változata a most bemutatandó kötetben is helyet kapott (vö. Bakker 2020a: 31–35).

6 Ezt az is bizonyíthatja, hogy néhány hivatkozáson kívül – látszólag – a jelen kötet kevésbé szervesen kapcsolódik a korábban megjelent forrásgyűjteményhez (miközben a két kötet alapjait jelentő kutatások nyilvánvalóan elválaszthatatlanok).

7 Még 2020-ban Albrecht Classen írt egy nagyon rövid kis recenziót a jelen kötetéről, részletesebb értékelése azonban mindeddig még nem jelent meg (vö. Classen, Albrecht 2020. Hans T. Bakker, *The Alkhan: A Hunnic People in South Asia. Companion to Hunnic Peoples in Central and South Asia. Sources for their Origin and History, Fasc. 1*. Groningen: Barkhuis, 2020, xiii, 128 pp., 7 maps, 45 figures. *Mediaevistik* 33(1): 392–393). <https://doi.org/10.2307/j.ctvt13nb6sv>

8 Erre azért is égető szükség van, mert a korábbi cikkemben is említett két klasszikus monográfia, Thakur és Biswas munkája (Thakur, Upendra 1967. *The Hūnas in India*. Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office; Biswas, Atreyi 1973. *The Political History of the Hūnas in India*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers) nem csak szemléletmódjában elavult, de ahogy azt Bakker is megemlíti, a két indiai szerző még nem tekintett ki a Hindukustól északra lévő – a téma szempontjából elengedhetetlenül fontos – területekre. Ráadásul a 60-as, 70-es évek óta eltelt évtizedekben komoly előrelépés történt a hun csoportokhoz köthető epigráfiai és éremtani anyag kutatásában, értékelésében is (Bakker 2020a: xi).

Noha Bakker szinte már könyve első soraiban kitér arra, hogy a fent említett vállalkozás miért nem foglalkozik részletekbe menően a hunok nyugati, európai ágával (egész egyszerűen azért, mert ez jóval feldolgozottabb, ismertebb mint a hunok ázsiai ágainak története); ám mégis a kötet egyik nagy érdemének tartjuk, hogy maradéktalanul nem is szakad el tőlük: hiszen vissza-visszatérő eleme e könyvnek, hogy párhuzamosságokat, hasonlóságokat keressen az európai és a közép- és dél-ázsiai hun csoportok között. Így például kiemeli azt is, hogy csakúgy, mint az európai hunok esetében, a hunok közép- és dél-ázsiai csoportjai esetében is számos beszámoló állítja be e népeket barbár, vérszomjas, kegyetlen harcosoknak.⁹ De mint az európai hunok esetében, itt is gyakorta az ellenségeik által írott források tendenciózusságáról, sztereotípiáiról van szó.¹⁰ Ugyanakkor Bakker nem rest kiemelni az európai és ázsiai hun csoportok közötti különbségeket sem, hiszen a közép-, és különösképp a dél-ázsiai hun csoportok esetében van egy óriási előnye a velük foglalkozó kutatóknak, ezek ugyanis számos saját írásos emléket (feliratokat, érméket stb.-t) hagytak hátra, így mélyebb betekintést engednek saját világukba, mint azok az európai hunok, akiktől – mindmáig legalábbis – semmilyen saját írásos emléket nem ismerünk. Ugyanakkor van egy olyan pont, amelyre noha tesz utalást, részletes elemzésbe már nem bocsátkozik vele kapcsolatban: Bakker rámutat arra, hogy Attila 453-as halála gyaníthatóan hozzájárulhatott a perzsa szászánidák közép-ázsiai hun-ellenes katonai akcióinak megindulásához vagy épp az indiai hadszíntéren a gupták előrenyomulásához.¹¹ Ha ez valóban így van, akkor ez egyrészt rávilágíthatna a korszak információáramlásának elképesztő dimenzióira, de közvetve az európai és közép- és dél-ázsiai hun csoportokat összekapcsoló lehetséges kapcsolatokra, szinergiákra is. A labdát azonban – persze gyaníthatóan a vonatkozó írott források hiánya miatt – Bakker sajnálatos módon nem csapja le.

Ugyanakkor meglehetősen méltánylandó, hogy a kötet szerzője több olyan tudományos értelemben már széles körben régóta igazoltnak tekintett állítást is megkérdőjelez, amelyet maga indokolatlannak tart: így például a 20. század egyik legjelentősebb indoeurópaistájának, Harold Walter Baileynek a *Hārahūna* kifejezés etimológiájára vonatkozó megfigyelési javaslatát.¹²

A neves, brit szolgálatban álló magyar származású filológus-régész-földrajztudós, Stein Aurél egyik legfontosabb, máig is érvényes gondolata az volt, hogy a történeti/régészeti forrásokat igazán csak úgy lehet megérteni/értelmezni, ha magunk is elmegyünk a helyszínekre, s ott e helyszínek geográfiai jellemzőinek legkörültekintőbb figyelembe vételével teszünk kísérletet a történeti események/folyamatok rekonstruálására.¹³ Ez a gondolat motoszkálhat az olvasóban

9 Bakker igyekszik összevetni a Priszkosz (a hunokhoz vezetett kelet-római követség történetíró tagja) által megrajzolt Attila-képet az alkanok fejedelmi táborában megforduló kínai buddhista zarándok/követ, Song Yun Mihirakula-képével is – vö. Bakker 2020a: 2–3. Mihirakula, feltételezhetően az alkanok fejedelme volt, noha sem ő, sem a talán még híresebb apja, Toramāṇa nem használta sem pénzein, sem feliratain az alkan nevet (vö. még Pfisterer, Matthias 2013. *Hunnen in Indien. Die Münzen der Kidariten und Alchan aus dem bernischen Historischen Museum und der Sammlung Jean-Pierre Righetti*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften <https://doi.org/10.2307/j.ctt1vw0q36>). Ezt Bakker a két uralkodó integrációs és legitimációs politikájával magyarázza: nem kívülállóságukat kívánták hangsúlyozni politikai propagandaként is használt érméken és felirataikon, hanem azonosságukat a Hindukustól délre eső területek világával.

10 A hunok európai történelemben betöltött szerepének újraértelmezéséhez lásd: Felföldi Szabolcs – Pópitó Dániel 2016. *Európa sötét árnyai: a hunok. Határtalan Régészet* 1 (1), 5–9.

11 Bakker 2020a: 4.

12 Bakker 2020a: 38; vö. Bailey, Harold Walter: *Hārahūna*. In: Schubert, Johannes – Schneider, Ulrich (Hrsg.) 1954. *Asiatica. Festschrift Friedrich Weller*. Leipzig: Harrassowitz: 12–21.

13 Jeney Rita 2022. Stein Aurél szövegeken alapuló földrajzi-régészeti felfedezései Dél-Ázsiában. *Modern Geográfia* 17 (2), 117–139. <https://doi.org/10.15170/MG.2022.17.02.08>

leginkább Bakker könyvének olvasása során, ugyanis annak, hogy a közép- és dél-ázsiai hunok története ennyire bonyolult, nehezen rekonstruálható, az egyik fő oka az általuk megszállt térségek szövevényes természetföldrajzi sajátosságaiból fakad: a különböző kisebb és nagyobb régiók, hegységek, fennsíkok, tagolt folyóvölgyek útvesztője teremti meg valójában azt a koordináta rendszert, ahol a közép- és dél-ázsiai hunok etnikai, politikai/katonai, gazdasági vagy épp vallási/kulturális sajátosságai kialakulnak és formálódnak.¹⁴ Így válik világossá a Hindukustól északra élő kidarita hunok, majd az őket felváltó heftaliták (avagy másik nevükön a fehér hunok) és a Hindukus déli lejtőiről birodalmat építő alkhánok különválása. Csakúgy mint a négy vezető kidarita/alkhán fejedelem által irányított struktúra, a közös pénzverés által is feltételezhető ún. quadrumvirátus megjelenése (itt e sorok szerzője egyébként legalábbis analógia szintjén megemlítette volna a korszak másik, s sokkal jobban ismert quadrumvirátusát, a római tetrachiát is). A Siva-kultusz megjelenése, az indiai kultúrába történő mélyebb vagy kevésbé mély integrációra való törekvés is mind-mind földrajzilag determinált volt.

Talán nem véletlen, hogy maga Stein is pont ebben a régióban Kalhaṇa híres műve, a *Rājatarāṅgiṇī* kiadásának előkészítése során¹⁵ dolgozta ki részleteiben a fent említett módszertanát, amit azután későbbi, a Selyemút vidékére vezetett régészeti expedícióin is gyakorta alkalmazott.¹⁶ S noha Bakker igyekszik földrajzilag pontosan meghatározni mindent, s több térképet is mellékel mondandója alátámasztására, elengedhetetlenül fontos lett volna egy nagyon részletes földrajzi fejezet, amely pontosan tisztázza a szóban forgó vidékek természetföldrajzi adottságait, geográfiáját, így a Betwā- vagy a Swāt-völgy, Udḍiyāna vagy épp a Pandzsáb elhelyezkedését, egymáshoz viszonyított helyzetét.¹⁷ Ennek révén talán valamivel jobban megérthetnénk az alkhánok államának működését, a quadrumvirátus és az alattuk álló kisebb főnökök hatalmának dinamikáját.

A kötet szerkezete egyébiránt némileg leköveti a rendelkezésünkre álló források hektikusságát, az érintett kérdések problematikusságát, így – meglepő módon – helyenként meglehetősen csapongó.

Az Előszót és a Bevezetést a perzsa Szászánida és az indiai Gupta Birodalmak hunok elleni harcainak áttekintése követi. E fejezet célja, hogy megfelelő geopolitikai kontextusba helyezze a hunok 4. századi közép- és dél-ázsiai megjelenését és későbbi tevékenységét,¹⁸ bár az meglehetősen érdekes, hogy szinte alfejezetenként változik a kötet szemszöge: először a perzsák irányából közelít a hunok megjelenéséhez, majd a szerző idővel a hunok szemszögére vált. A hunok Indiában történő megjelenését elemző fejezetet meglepő módon kisebb „exkurzusok” sora szakítja meg:

14 Nincs ez egyébként másként a 20–21. században sem. A modern nyugati (zömében amerikai) katonai irodalom például az afganisztáni háború(k) „megnyerhetetlenségének”, vagy a csak roppant erőfeszítések árán pacifikálható pakisztáni és északnyugati-indiai határvidék komoly belső feszültségeinek egyik eredőjeként épp a speciális földrajzi körülményeket nevezik meg, a legmodernebb technika és fegyverzet ide vagy oda.

15 Stein, Marc Aurel (ed.) 1892. *Kalhaṇa's Rājatarāṅgiṇī or Chronicle of the Kings of Kashmir*. Vol. I: Sanskrit Text with Critical Notes. Bombay: Education Society; Stein, Marc Aurel 1900. *Kalhaṇa's Rājatarāṅgiṇī, A Chronicle of the Kings of Kaśmīr*. Translated, with an Introduction, Commentary, and Appendices. Vol. I–II. Westminster: Archibald Constable and Company.

16 Vö. Felföldi Szabolcs 2015. *Stein Aurél. Egy rendhagyó életrajz*. Budapest: Palatinus.

17 Egy ilyen fejezet roppant hasznos lett volna a vonatkozó írott forrásokat közreadó kötet esetében is.

18 Bakker 2020a: 9–35; vö. még Bakker, Hans T. 2020b. The Sasanian and the Gupta Empires and their struggle against the Huns. In: Pankova, Svetlana V. – Simpson, St John 2020. *Masters of the Steppe: the Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia*. Proceedings of a conference held at the British Museum, 27–29 October 2017. Oxford: Archaeopress Publishing: 16–29. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1fcf8hh.8>

így egy-egy kis fejezet a híres swāti és chileki fémtálcákról (ezek vizuális programja nem csupán kulturális, de történeti szempontból is fontos adatokkal szolgál, a swāti tálcák például a kidarita hunok és az alkanok közötti hatalommegosztás ékes bizonyítéka),¹⁹ illetve az ugyancsak fontos adatokkal szolgáló ún. Schøyen réztekercsről.²⁰ Az India elfoglalását taglaló kis fejezetet ugyancsak váratlanul egy Appendix zárja, melyben azon örmény forrásokból jelenik meg egy válogatás, mely a szászánidák hunok elleni hadjáratról számolnak be.²¹ Ezt a részt egy idővonal (kronológiai táblázat) zárja.²² A jelen sorok szerzője számára egyszerűen nem világos annak a szerkesztői döntésnek a háttere, hogy ezek az Appendixek és a kronológiai táblázat miért nem a kötet végén – azaz sokkal logikusabb helyen – kaptak helyet?

A következő nagyobb fejezetben a szerző az alkanokra vonatkozó szanszkrit irodalmi és epigráfiai adatokat rendezte egybe.²³ A harmadik fő fejezet pedig az „Alkanok a szubkontinens északnyugati részén” címet viseli.²⁴ Itt a korábban már elemzett két tálcák feliratait és a Schøyen réztekercs szövegének további elemzése is helyett kapott (ezek vajon miért nem egy helyre kerültek a kötetben?).²⁵ A negyedik fejezet az egyik legjelentősebb alkan uralkodó, Toramāṇa uralkodásának elemzésére koncentrál (zömmel az általa felállított feliratos emlékekre alapozva).²⁶ S végül a szerző az általa Első és Második Hun Háborúnak nevezett két rendkívül fontos hadjáratot elemzi, amely közül az első a hunok hatalmának megszilárdulásához (Toramāṇa regnálása alatt), a második (már Toramāṇa fia, Mihirakula uralkodása alatt) Yaśodharman, Daśapura ind királyának hunok felett aratott győzelméhez, s az alkanok indiai hatalmának megrendüléséhez vezetett.²⁷ Ezeket a fő fejezeteket ugyancsak kis minielelmzések/minitanulmányok sora szakítja meg pl. Śāmalāji romjairól vagy az ún. Pāsupata fegyverről, avagy az alkan uralkodók Siva-kultuszhoz fűződő viszonyáról. Mindezt egy újabb Appendix zárja le, ami Yaśodharman király Sondhiban található oszlopfeliratának a szövegét és annak elemzését adja közre.²⁸

Úgy gondolom, hogy egy világosabb, átgondoltabb struktúra még érthetőbbé tette volna a szerző mondandóját, bár a könyv lényege így is megfogalmazható:

A dél-ázsiai vagy indiai hunok, azaz az alkanok kétség kívül realpolitikuskok voltak, gyors integrációjuk hátterében az a törekvés állt, hogy hatalmukat az indiai politikai, gazdasági és legfőképpen kulturális struktúrák átvételével mielőbb legitimálni tudják. Az integrációra számos bizonyítékot lelt a szerző, így magabiztosan állíthatja, hogy az alkanok elsajátították az indiai kultúra számos elemét, beleértve a nyelvet, írásbeliséget, s részt vettek az indiai vallási intézmények (beleértve a buddhista intézményeket is) irányításában. Bakker munkájának egyik új eredménye, hogy rámutatott arra is, hogy az alkanok valójában addig tudták fenntartani Északnyugat-India feletti befolyásukat, amíg a Hindukustól északra regnáló heftalita szövetségeseik hatalma töretlen volt. Mihelyst az I. Huszrau Anósrván (uralk. 531–579) perzsa uralkodó trónra lépésével ismét megerősödő szászánidák komoly csapásokat mértek a fehér hunok Hindukustól északra lévő

19 Bakker 2020a: 21–26.

20 Bakker 2020a: 26–27.

21 Bakker 2020a: 30.

22 Bakker 2020a: 31–35.

23 Bakker 2020a: 37–42.

24 Bakker 2020a: 43.

25 Bakker 2020a: 43–58.

26 Bakker 2020a: 59–70.

27 Bakker 2020a: 71–100.

28 Bakker 2020a: 101–103.

hatalmára, a hegységtől délre regnáló alkhanok hatalmának is bealkonyult.²⁹ Az Attila halálát követő közép- és dél-ázsiai események és az 530-as évek válsága is azt mutatja, hogy a látszólag laza kapcsolatban álló hun csoportok drámai változásai távolabbi „rokonaik” életére/hatalmára is döntő befolyással bírtak. Egy dolog azonban bizonyossá vált Bakker kötetének elolvasását követően: az alkhanok hagyományos, teljes részletességű, kronologikus történetét – egyelőre legalábbis – nem lehet megírni...

A kötet megjelenése egyébként meglehetősen impozáns, képanyaga igen gazdag, a mellékelt térképek, fotók és ábrák sokat hozzátesznek a könyv megértéséhez. Alaposabb szemrevételezés után kiderült az is, hogy a kötet sorozatcímodalára rányomtatták a sorozat következő, elméletileg előkészületben lévő kötetének szerzőjét és címét is.³⁰ E szerint a következő kötet szerzője a Kyoto University oktatója, Ching Chao-jung lenne, a kötet címe alapján (*The Yeda & Yueban*) pedig alapvetően a heftalitákról és a yuebanokról (azaz két másik hun eredetűnek tartott csoportról) szólna. A kötet megjelenése óta eltelt időszakban azonban a sokak, így jelen sorok szerzője által várt kötet egyelőre még mindig nem jelent meg. Csak bízhatunk benne, hogy ez nem e nagy reményekkel indult sorozat gyors zátonyra futását jelenti. Amennyiben ez az újabb kötet mégis megjelenne, akár e folyóirat hasábjain is e recenzió szerzője szívesen beszámolna arról is.

Felföldi Szabolcs

29 Ez azonban már nem hozta vissza a gupták hatalmát, az egykori Gupta Birodalom helyén egy sor másik ind királyság pályázott a hunok bukását követően fellépő hatalmi űr betöltésére.

30 Bakker 2020a: ii.